

Kap. IX.

Barn och ungdom.

Vaggan och dopet. — Anvisor. — Leksaker. — Lekar. — ABC-boken. — Tuffen. — Orbis pictus. — Regnér's begrepp. — Télémaque. — Robinson. — Godtköpssagor.

När en stockholmare blifvit född till verlden, kommer han genast i händerna på »frun», hvilken badar den lille, hvarefter hon icke underlåter att kasta ett kol i badvattnet, och fortfares dermed ända tills barnet är döpt; af hvad orsak uppger man ej, ty en stadsbo har visserligen sina vanor, men kan aldrig vara skrockfull. Det är en gammal plägsed.

Sedan lägges lillan i vaggan, en inrättning som synes vara ur-gammal, men nu håller på att försvinna ur bruk.* Vi begagna därför ett tillfälle att meddela afbildningar: 1:o) af en vagg i medeltidens stil (fig. 109); 2:o) en dylik som tillhört en af de mest ryktbara stockholmare — konung Karl XII (fig. 110), hvars bekanta vaggvisa, på en utsägligt jämmerlig melodi, än i dag gifver ett nytt slägte en levande försmak af denna verdens uselhet**. Den finnes upptecknad med många olika texter. Stockholmarne begagna dock aldrig andra än »vyss, vyss», med variationer.

Åtta eller fjorton dagar efter födelsen hålles dopet; då den nyfödde skall vara klädd i sin dopklädning, på hvilket plagg fordom nedlades kostnad och arbete. Vid tillfället skänka faddrarne en gåfva, vanligen en silfversked. I stället erhålla faddrarne krona och

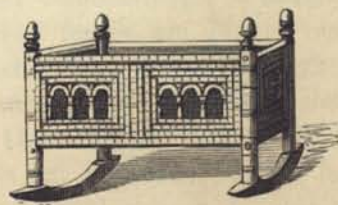

Fig. 109. Vagga i medeltidens stil.
Efter orig. i Hist. Museum.

* Till och med på Stora Barnhuset, hvilken inrättning sålt af hela sin uppsättning af vaggor och skaffat jernsängar.

** Melodien skall vara efter en mycket gammal fransysk visa.

krans (fig. 111 och 112): de unga damerna kransen och herrarne kronan, som de sedermera byta med hvarandra under afgifvande af fadderkyssen, hvilka älskvärda plägseder nu äro försvunna.

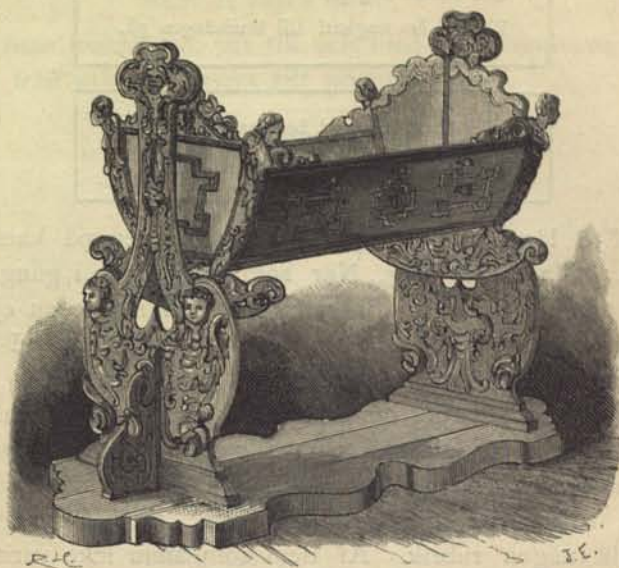

Fig. 110. Karl XII:s vaggå. Efter orig. i Hist. museum.

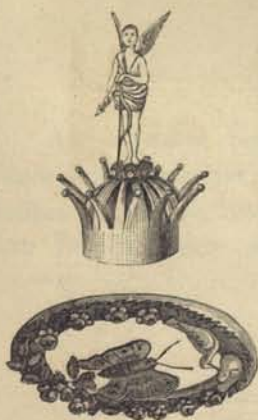

Fig. 111 och 112. Krona och Krans på 1830-talet. Efter orig. i N. Museum.

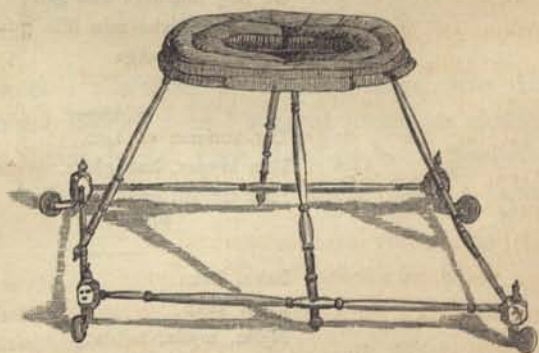

Fig. 113. Karl XII:s gångstol. Efter orig. i Hist. Museum.

En viss roll spelade konfekten med dess poesi. I början af detta århundrade, innan anständigheten ännu riktigt kommit, kunde man läsa ganska dräpliga saker på dessa karameller. Från ett ark sockerbagarpoesi, tryckt 1818 hos Sohm i Stockholm, äro vi icke nog

djerfva att meddela de starkare, utan gifva ett par mera oskyldiga prof från bröllops- och dop-karameller:

Det kostar nog på
För 60 års ungtill till brudsängen gå.

Lär Apostelens ord besinna
Bättre gifta sig än brinna.

År 1838 läste man deremot mildare saker på karamellerna: »Bör man kalla tiden lång, När som vaggan är i gång.» Eller: »Faddrar tagen genast ut Er rätt; Det har sig sedan ej så lätt.» Eller ändå oskyldigare 1845: »Ett barn som fruktar Gud och lyder mor och far, I alla sina dar den största lycka har.»

Den första uppfostran ombesörjes af »Dadda» hvilken måste använda hela sin uppfinningsförmåga för att göra tiden kort för den lille. Hennes förnämsta tillgångar härvid äro dessa små poetiska miniaturer, till hvilka författaren är okänd och hvilken genre ännu icke erhållit någon rubrik. Af dem som ännu icke varit upptecknade öfverlemnade vi härmed följande åt det oförgängliga.

Ampjoller.

Kära far och mor
Ge mig lite mjöl och salt
Jag skall sticka min lilla grisegalt
Så han skall säga
Pip!

Det kommer en katt
Han kryper, han går :,
Han tar allt hvad han får
Pip!

Baka, baka
Liten kaka,
Mjöla, mjöla, mjöla;
Nagga, nagga, nagga, nagga!
Buss i ugnen!

Om man härmed jemför den af Simrock i *Deutsches Kinderbuch* meddelade

Backe, backe, backe
Das Mehl hol aus dem Sacke,
Die Eier aus dem Neste,
Unseren Kindlein das Beste.

eller den ur Wegeners Samling från Norddeutschland

Backe, backe Kauk'n
Mehl in Dauk'n
Brott'r inne Hose,
Waerd de Kauk'n lose,

så skulle man kunna tro, att till och med barnkammaren varit nödsakad att från utlandet införa sitt poetiska behof.

Mammas lata piga
Lunkar efter vatten ;:
Hös i! Hös i!

Klappa, klappa handarna
Små, små, små, små!
Tussa, tussa hundarna
Grå, grå, grå.

Haren gick i bondens åker
Och så bet han en bit
Och så tog han ett skutt
Nicketi, nicketi, nicketi,
Nick!

Tumme tott
Slicke pott,
Långe man,
Gullehand
Och lilla, lilla Wi wi.*

* * *

Att leksaker begagnats i alla tider är otvifvelaktigt; från den yngre järnåldern har man på Björkö i en barngraf funnit en skallra, hvilket skulle angifva, att denna leksak varit bland de första brukade. S:ta Birgitta lekte med dockor. Gå vi litet längre fram i tiden,

* På engelska:

Here's Breakborn,
Here's Stealcorn,
Here's Hand-watch,
Here's Rinnawa,
And little wee-wee Cronachie pays for á.

Tummen var heligast af fingren. Heter på latin pollex, hvaraf polliceri = lofva; i svenskan tumma på något.

Pekfingret heter i Bremen och Holstein Botterlicker (Butterlecker) hvaraf Slicke pott.

Långfingret, Langelei (Bremen), Langluchs (Pommern), Langhals (Hessen).

Ringfingret Goldfinger, Annulaire.

Lillfingret Piphans, Pipling.

kunna vi meddela afbildningar af några dockor först från Karl IX:s (fig. 114), sedan från Gustaf II Adolfs tid (fig. 115) jemte porträtt

Fig. 114. Docka från Karl IX:s tid.
Hist. Museum.

Fig. 115. Docka från 1613.

Fig. 116. Barnporträtt från 1613. Orig. i Nord. Museum.

af den senares lilla egarinna Sigrid Oxenstierna vid åtta månaders ålder. Hennes drägt torde ega sitt intresse för sig (fig. 116).

Att finna ut hvad eljest barnen för 250 år sedan lekte med har icke varit lätt i anseende till bristande källor; dock hafva vi med hjälp af tulltaxorna erfarit hvilka leksaker varit införda till Sverige. Sålunda nämnas år 1614: *munharpor* (-gigor), *dockor*, *fidlor*, *förmå-*

Fig. 117 och 118. Dockor från Gustaf III:s tid. Orig. i Nord. Museum.

Fig. 119. Leksak från början af 1800-talet. Orig. i Nord. Museum. Fig. 120. Skallra från 1700-talet.

lade taster. År 1653: *barntrummor*, *barnpipor*, *barnskaldror*, *barnknifvar*, *skalmajor*.

Hundra år senare förekomma äfven gäckspel och kägelspel, hvar förutom dockor (fig. 117 och 118), hvilka, som synes, följt tidens mod och uppträda i nya kostymer, med pudradt hår. Att leksa-

kerna under ett så förfinadt tidevarf äfven antagit ett mera konstladt väsen framgår vid betraktandet af Gustaf III:s egna, förvarade i statens Historiska Museum (fig. 121 och 122).

Sinclairs bojar är en leksak för vuxna barn, som i Sverige, otro-

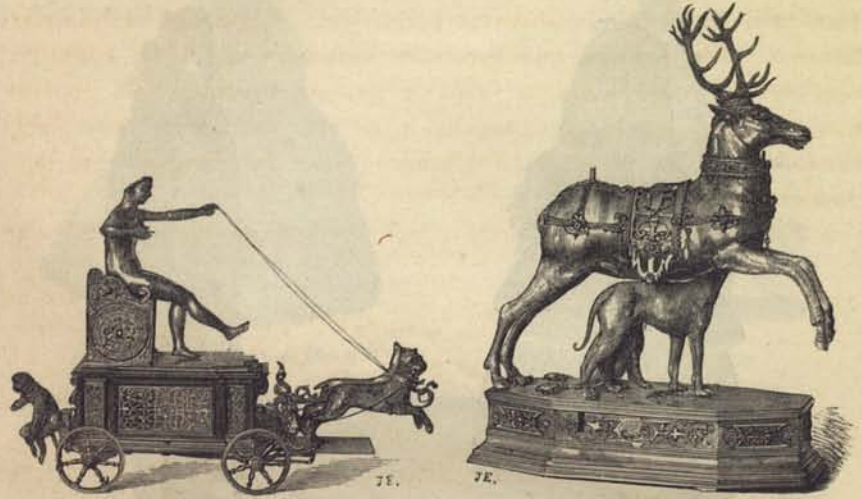

Fig. 121 och 122. Gustaf III:s leksaker. Orig. i Hist. Museum.

Fig. 123. Snöfästning och snöbollskrig på 1500-talet. Efter Olaus Magni.

ligt nog, berättas ha sitt namn efter en fänge (Malcolm?) i Ryssland, hvilken under fängelsetiden uppfunnit och förfärdigat dem af en qvast.

I Tyskland (Guthsmuths Spiele 1796) kallas de Ringspiel eller Nürnberger Tant. Man har uppgifvit att en boja med 20 ringar skulle fordra 64 dagar, en med 30 ringar 2,760 år o. s. v.

Huru gossarne lekte i fria luften på Gustaf Vasas tid synes af flera teckningar i Olaus Magni, der snöfastningar med snöbollskrig (fig. 123), bollkastning, bågskjutning med mera förekommer. Att man i drottning Kristinas dagar icke lekte stort annorlunda än nu för tiden framgår af en beskrifning på barnspel i Orbis Pictus från 1600-talet (fig. 124). »Gossarna pläga leka», säger den berömde författaren, »antingen med knäcker;¹ eller kastandes klotet² till käglorna;³ eller trissan med klubban⁴ slående genom ringen;⁵ eller snorran⁶ med piskan⁷ omkringdrifvandes; eller med blååsröör⁸ och båga⁹ skiutandes; eller på stylvor¹⁰ gåendes; eller på gungan¹¹ sig bevä-gandes, gungandes».

Ett nöje i fria luften som, enligt hvad undersökningar gifva vid

Fig. 124. Barnlekar på 1600-talet. Ur Orbis Pictus.

handen, först med detta århundrade kommit i bruk i Sverge, men sedan blifvit dess mera allmänt är *Hoppa Hage* (fig. 125). Detta är ett mycket gammalt europeiskt nöje. I Frankrike fans det redan 1684 och kallas La Merelle (eller Marelle). I England kallas det Scotch Hopping; i Tyskland Hoppen eller Fuss-scheibenspiel och fans der säkert före 1796. I Schweiz tecknas hagen med åtta lika stora mellanrum. Der, likasom hos oss, kunna tre slags fel begås, hvilka göra att den spelande måste börja om: 1) om någon kastar stenen i orätt rum; 2) om stenen stannar på en linie; 3) om någon stiger på en linie eller ställer sig på båda benen. Hvem som uppfunnit denna lek är okänt, liksom dess betydelse. Dock har någon vid betraktandet af stockholmarnes hage kommit på den tanken, att leken skulle kunna ega en betydelse mera djup än troligen uppfinnaren tillernat. Som bekant, är hagen delad i nio fält; den runda platsen i midten kallas

»helvete» och den runda platsen vid hagens öfra ända »himmelriket». Hvad ligger närmare till hands för en fantasi än att betrakta leken som en afbild af jordevandringen, kryssande fram mellan helvetets vådor och till himmelriket, ibland på ett ben, ibland på två; och innan man kommer in i himmelen, skall man hoppa omkring den tre gånger; sedan lägger man stenen på stöfveltån, tackar för godt sällskap och kastar den ut genom hagen tillbaka hela den långa väg som den arbetat sig fram — ett drag vittnande om stor humor och stor människokännedom.

En annan himlavandring, men inom hus, är *Jakobs stega*, hvilken företogs i skolan, helst under lektionen. Man gömde nämligen grifeln i ena handen och sedan skulle kamraten gissa i hvilkendera; gissade man rätt, erhöll man ett streck, hvilket bildade en pinne i stegen. Den som först kom upp, hade vunnit, den som blef efter hängdes *in effigie* i en för ändamålet från början ritad krok.

Om dessa båda himlafärder ega något sammanhang, återstår att upptäcka; att förneka dem en betydelse, en mening, är förhastadt.

Att kasta smörgås är en lek som väl få Stockholmsbarn icke öfvat på Kastellholmens stränder den tid dessa voro mera tillgängliga än nu. Det är ett klassiskt nöje, är verldsbekant och har förnäma anor.

Grekerna kallade det *Epostrakismos*.

Engelsmännen nämna det *duck and drake*, (göra änder och andar) eller också »att flotta.»

I Nordtyskland heter det *Butterbennen werfen* (= kasta smörgås).

I Württemberg: *Die liebe Frau erlösen*.

I Nederländerna: *Slingherspel, botten opt water, seilen* etc. I Schweiz (Appenzell) heter det *Vater und Mutter schlagen, küssen, erlösen*. Den första bågen kallas nämligen far, den andra mor, de följande äro barnen. I Österrike: *Fungfern machen, Jungfernsprung machen*, med mycket mera.

Bland lekar i fria luften hafva *Hök och dufva, Jägare och hund* samt *Dunk* sedan forna tider varit de vanligaste och äro allför bekanta att kräva en beskrifning; men det finnes en omständighet vid dessa, nämligen vid räknandet som gifvit upphof åt en märkvärdig diktart, hvilken ännu saknar namn och om hvars ursprung

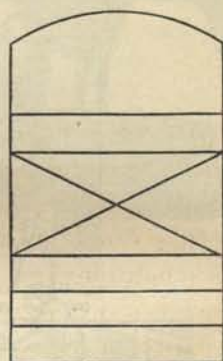

Fig. 125. Tysk hage från 1700-talet.

många gissningar varit i gång. Den i Stockholm vanliga tiraden lyder så:

Apala, mesala,
 Mesinka, meso,
 Sebedei, sebedo,
 Extra lara,
 Kajsa Sara!
 Gick jag mig på Badstugatan
 Hittade jag en pepparkaka,
 Kom en bonde tog den opp,
 Gjorde jag bonden värre skada
 Brände upp hans bästa lada,
 Ladan till brinna
 Jag till springa
 Heck, veck,
 Vällingsäck,
 Gack du din långe man,
 Veck ut med dig.

Att våga några gissningar öfver denna svenska härledning är väl icke mera vågadt än andra gissningar, der ingen visshet står till buds.

Några tro, att början åtminstone skall vara ett fragment af en latinsk bön, hvilken efter katolicismens fall af lutersk nitälskan blifvit missbrukad, gudi och den nya läran till behag.

Fäster man sig vid ordet Zebedei och erinrar sig minnesversen öfver de mindre profeterna:

Osea Joel Amos
 Obad' Jona Micha Nahum
 Habakuk Zefania
 Haggai Zacharia Malachi

kan man derigenom komma på den tanken, att här föreläge en minnesvers öfver de tolf apostlarne, hvilken blifvit så småningom utvattnad och undergått alla tidens misshandlingar. Om ej så är, har dock slumpen genom vissa ljudligheter gifvit stöd åt antagandet. Man jemföre endast Matthæi 10:e kapitel 2:a vers ur versio vulgata.

(Duodecim autem)

<i>Apostolorum nomina sunt hæc</i>		<i>Apala mesala</i>
<i>Primus Simon qui dicitur Petrus</i>		<i>Mesinka meso</i>
<i>Et Andreas frater ejus</i>		<i>Sebedei sebedo</i>
<i>Philippus et Bartholomeus</i>		
<i>Jacobus Zebedei et Johannes frater ejus</i>		

Om man sedan antager, att vulgatas text blifvit förvandlad i en minnesvers i hvilken endast apostlanamnen kvarstått, så är icke öfvergången alldeles omöjlig. Detta är i alla händelser blott en gissning.

Vid *Dunk* och *Kurra gömma* plägade fordom den som »stod» och räknade till tjugo göra detta på följande sätt:*

En och två
 Bad mig gå
 Tre och fyra
 Spela lyra
 Fem och sex
 Valla gäss
 Sju och åtta
 Bär till måtta
 Nie tie
 Slipa lie
 Elfva tolf
 Slå näsan i golf
 Tretton fjorton
 Plocka hjortron
 Femton sexton
 Vattna hästar
 Sjutton arton
 Sopa gatan
 Nitton tjuge
 Slå bolln i hufve.

Spänna kyrka (Spåna kyrka) är en lek som icke anses tillhöra det finare slaget och som blifvit förvisad till kasernen. Och ändå är den en högst klassisk lek. På franska heter den *Hautes-coquilles*, på engelska *Hot-Cockles* och förekom bland de engelska fruntimren redan 1344, från hvilket år ett Bodleianskt manuskript meddelar en afbildning af leken. I tredje delen af Atland omnämnes den bland jullekar och kallas *Spennia kyrkia*.

* * *

För att nu öfvergå till allvarligare ämnen vilja vi tala något om de första undervisningsböckerna. A-B-C-boken, nyckeln till all kunskap, orsaken till de första bittra tårarne, är en urgammal uppfinning. I Tyskland kallas den *Fibel* och var ett bland de första föremålen för boktryckarekonsten. I Sverge är abc-boken påbjuden i 1571 års skolordning, dock hafva vi icke sett något äldre exemplar än ett från 1637, hvilket är tryckt i Upsala och uppger sig vara andra upplagan. Att boken är på latin, behöfver väl knapt anmärkas, och att innehållet mestadels består af gudsord icke heller. Först kommer ett abc; derpå *oratio dominica* (fader vår); *symbolum* (trons artiklar); *decem præcepta* (tio buden); bordsbön; tacksägelser, döpelsens och altarets sakrament, morgon- och aftonböner och slutligen

* I Svenska Fornsånger är en bond-variant.

jungfru Mariæ lofsång; men allra sist och upptagande hela sista sidan står tuppen (fig. 126). Hvad denna egentligen skall betyda får man icke veta förr än i 1700-talets abc-böcker, der han angifves såsom ett föredöme i vaksamhet eller såsom egande den förträffliga förmågan

Fig. 126. Tuppen i 1637 års Abc-bok.

Fig. 127. Tuppen i Karl XII:s Abc-bok.

Fig. 128. Tuppen i 1760 års Abc-bok.

Fig. 129. Tuppen år 1816.

att kunna stiga upp om morgnarne — alla barns fasa.

Bland 1600-talets tupper (Karl XII:s abc-bok, fig. 127) hafva vi upptäckt förmågan att undervisa i sång; först på 1700-talet får han undervisa i läsning och erhåller förmågan att värpa (fig. 128 och 129).

Långt härligare var dock den under ett århundrade såsom abc-bok och lärobok begagnade *Orbis pictus* af Johannes Amos Comenius. Den ledde sitt ursprung från Tyskland, der den kom i bruk i medlet af 1600-talet, infördes hos oss i ren öfversättning med de tyska träsnitten redan i slutet af samma århundrade och fortfor ända in till 1700-talets slut att vara en omtyckt läsebok.

Orbis pictus är en tjock bok på 300 sidor, afhandlande allt som finnes mellan himmel och jord; handverk, religioner, dygder, laster, djur, örter, konster, näringar, historia, geografi. Den öppnas med en framställning af de olika naturens ljud till underlättande af stafningens inlärande, och det är denna framställning som gick igen i

	Cornix cornicatur, Kråkan gahf.	á á	A a
	Agnus balat, Fåret bräfer.	bé éé	B b
	Cicada stridet, Gräshoppa fjunger.	ci ci	C c
	Upupa dicit, Wijpan ropar.	du du	D d
	etc.		
			

Fig. 130. Ur *Orbis pictus*. Från 1600-talet.

vår abc-bok under det bekanta »kråkan kraxar», »lammet bräcker» o. s. v., ehuru vi aldrig fingo veta meningen. Att metoden icke var dålig, synes af ofvanstående (fig. 130).

Såsom ett exempel på gamla tiders enkla begrepp om det passande anför vi kapitlet 112, hvilket på ett kärnfullt och lättfattligt språk afhandlar det intressanta ämnet *Måttelighet* (fig. 131).

»Måtteligheten (nychterheten)¹ föreskrifver mått i Maat och Dryck² och håller i sichte Begärelsen, lika så som med ett betzl:³ och altså styrer hon alting: at icke något förmyckit sker. Slämare . . . dricka sigh druckna⁴ stapla (snafva, stamma)⁵ rapa (spy, kasta up)⁶ och kijfva (träta)⁷. Utaf fyllerij (dryckenskap) upkommer (förorsakas) Kättia, uthaf denna ett skörachtigt (lätfärdigt) Lefwerne medh Kyssande, Klappande, Famntagande och Danssande, ⁸, ⁹, ¹⁰»

Detta osminkade språk kunde icke stöta ett tidevarf som fortfarande hemtade sina begrepp om vett och seder ur Erasmus Roterdamus' år 1530 utgifna *Liber aureus De civilitate morum puerilium*, på svenska (och latin) utgifven under Gustaf II Adolf, »En gyldene Book om unga personers Sedhers Höffweligheet». I den boken får man nämligen läsa saker som dessa:

»Med hatten eller kläderna att snyta sig, står svåra bondaktigt; med armen eller armbogan, hörer dem till som med salta fiskvaror umgås; det står och icke mycket höfveligt när det med handen sker, om du strax stryker snoren på kläderna.»

»Att helsa en annan uti hans nysande, och honom der till lycka önska, står väl och christeligt, och der som flera åldrige tillstädes

Fig. 131. »Måttelighet». Ur barnboken *Orbis pictus* från 1600-talet.

äro, som en ärlig man eller qvinna helsa, så skall en yngling sin hatt aftaga.»

»Reprimere sonum, quem natura fert, ineptorum est, qui plus tribuunt civilitati quam salutem.»

Och än värre rörande bords seder, der författaren på fullt allvar ifrågasätter inträffandet af en olycka och hvars förekommande han icke ens tillstyrker, utan hvars fördöljande han anbefaller på följande sätt:

»Si licet secedere, solus id faciat: sin minus juxta vetustissimum proverbium; tussi crepitem dissimulet (= thet medh hosta öfwerhölia).»

Nog för den som förstår!

En annan mycket ryktbar ungdomsbok af yngre ålder var *Regnærs Begrepp*, eller fullständigare: »Första Begreppen af de nödi-

gaste Vettenskaper, till Svenska barns tjenst utgifne. Påverkad af de franska encyclopedisternas sträfvan att sprida allmänbildning och särskildt uppmanad af den mångkunnige bibliotekarien Gjørwell, sammanfattade expeditionssekreteraren Gustaf Regnér denna bok, hvilken sedan begagnades i skolorna ifrån 1780 ända in på vår barndom. På omkring 200 sidor afhandlas här på ett lättfattligt sätt alla vetenskaper, ordnade under 9 kapitel: historien, geografien, svenska och norska historien, svenska och norska geografien med statskunskaper, lärdomshistorien, verldsbeskrifningen, innefattande naturhistorien, naturläran, astronomien; de moraliska vetenskaperna: naturliga theologien, natur-rätten, statsrätten, sedeläran; mytologien och sist gamla geografien.

Boken var i sitt slag förträfflig och hade 1820 utgifvit sin sjunde upplaga.

* * *

Egentliga rolighetsböcker för ungdomen torde icke hafva förekommit i Sverige förr än i 1700-talets början, men då fick man en, hvilken sedan höll sig i hundra år, ja längre, ty våra föräldrar läste den ännu, om med nöje må vara osagdt. Och boken hette i 1721 års öfversättning: »Telemacks Ulysses Sons Händelser under resan at upsöka Dess Fader, Beskrefne til undervisning för Hertigen af Bourgogne utaf dess Præceptor i Frankrijke Den Widt-Berömda Erkie-Biskopen Hertigen af Cambray Herr France de Salignac», oftare och kortare Fénelons *Aventures de Télémaque*. Att denna bok, hvilken innehåller dels läror rörande furstars uppfostran, dels anspelningar, numera delvis obegripliga, på samtida politiska förhållanden, kunnat hålla sin röll som förnöjelsebok uppe, visar att den var väl och med konst författad. Att den svenska ungdomen kunde läsa tio delar om tillsammans 437 qvartsidor om något så ointressant som Ulysses son, visar att tidehvarvet icke hade några djupare behof eller också att det hade så tråkigt, att det ville höra äfventyr, huru gamla som helst. Att de hade tålmod med de långa, klassiskt formade satserna, förvånar tvifvelsutan vårt snabbgående tidehvarf. Man höre till exempel den berömda början till första delen:

»Ulysses afresa förorsakade Calypso så stor bedröfvelse, at hon hwarken kunde eller ville taga sig någon tröst; och uti sådant dess ängsliga tilstånd hölt hon sig så mycket mer vara olyckelig, som hon wiste, at den förmån hon egde til at räknas ibland de odödelige, tilstodde henne ingen förhoppning, at som en Menniska wid lifwets slut, kunna få slippa sin sorg. Hon lät intet mer höra någon ljuflig

sång, hvar på elljest alltid hennes Grotta gaf ett behagligt genljud. Nympherne som tiänte henne, fördristade sig icke at tiltala henne. Hon geck ofta helt ensam af och ann på de blomsterrika Parker, hvilka en oafåtelig währ på hennes Ö, hela året igenom förnyade, o. s. v.»

Början af detta stormiga århundrade hade ett annat ideal. Revolutionsperioden i Frankrike hade visat ett fenomen sådant som Bernhardin de S:t Pierre's *Paul och Virginie*; man hade vändt sig bort med afsky från anblicken af en ruttnande öfvercivilisation och man kände behof af att dyrka de egenskaper man saknade, natur och oskuld.

Mera direkt på ungdomen verkar Arnould Berquin, hvilken också vänder sig till densamma. Redan 1782, 83 hade han utgifvit sin *Barnvän*, men denna kommer icke i svensk drägt förr än 1808; dock hade den härstädes blifvit läst på franska under hela slutet af 1700-talet och fortfor att läsas ända in på våra dagar. Det är en oskuld som förefaller oss tvungen, och en välmening som kan vara tvifvelaktig i sina verkningar. Låt oss blott höra några rader ur den halft dialogiserade berättelsen *Den lille Brodern*:

Fanchette hade en dag stigit tidigt opp för att gå ut att plocka blomster och bära dem till sin moder på sängen. Just som hon ärnade gå, kom hennes fader småleende in i kammaren, tog henne i famn och sade: god dag min kära Fanchette: följ mig, så skall jag visa dig något, som säkert skall roa dig.

— Hvad då, pappa? frågade hon honom ifrigt.

— Gud har i natt skänkt dig en liten broder, svarade han.

— En liten bror? Ack, hvar är han? Är pappa så god och för mig till honom.

Fadern öppnade dörren till rummet, der hennes moder låg. Utmed sängen satt en främmande qvinna, som Fanchette icke förr sett i huset, och som insvepte det nyfödda barnet i en linda.

Nu gjorde flickan tusentals frågor, hvilka fadern besvarade så godt han kunde, och han trodde sig hafva gjort henne reda för allt, då Fanchette sade: Pappa! hvem är den der gamla qvinnan? Hur hon inlindar min lille bror! Är pappa inte rädd, att hon skall skada honom?

Herr Gensal. Åh nej, bekymra dig inte. Det är en beskedlig hustru, som jag låtit hemta för att sköta och vårda honom.

Fanchette. Men han hör ju mamma till. Har hon redan sett honom?

Fru Gensal (som drar sänggardinen lite på sidan). Ja Fanchette, jag har sett honom. Än du, är du nöjd med att se honom?

Fanchette. Ja, mycket nöjd, mamma. Det är en liten alltför täck kamrat, som mamma gifvit mig. Hvad han ser lustig ut! Han är röd, som om han nyss sprungit. Tillåter pappa, att han får leka med mig?

Herr Gensal. Det är omöjligt; han kan inte stå på fötterna. Ser du, huru svaga de äro?

Fråga följer på svar, men Fanchette får egentligen icke veta annat än hvad hon och hvarje barn vet förut. Men resultatet? Jo, Herr Gensal som har sista ordet gör sammanfattningen så: »Gif akt

på, hur vi hädanefter sköta din bror, och säg till dig sjelf: äfven jag har förorsakat mina föräldrar så mycken möda.»

Att Fanchette af denna fina anspelning skulle känna sig uppmanad till tacksamhet, faller sig högst naturligt för författaren. Samma tema, ehuru utfördt på 210 sidor i tröttande enformighet, återfinnes i *Carl Grandison eller Ungdomens mönster*, en högst ryktbar bok, hvilken ensam skulle vara tillräcklig att skrämman ungdomen från dygden, särskildt i den dygd som består i att ersätta föräldrar det be-

Fig. 132. Ur Campes »Robinson». Stockholm 1785.

svär de haft med ens uppfostran. Den svenske öfversättaren D. Krutmejer lefde dock i en annan tro: han slutar nämligen sitt svenska förord så: »man skåde honom (Carl Grandison) i dessa och andra belägenheter» — (stigande af hästen för att hjälpa en anträffad döende officer, eller sittande vid sin faders sjuksäng — huru enkelt!) — »och jag gör mig försäkrad, att hvar yngling skall känna sig lifvas af den ädla föresatsen: jag skall alltid befita mig att likna unge Carl Grandison.»

* * *

Midt i barndomsvandringen genom en öken af sandtorra föreskrifter, öfver lärdomens hvassa tistlar, på uppfostrans hårda kiselstenar, vidgar sig synkretsen för ett ögonblick, och det röda, förgrättna, förlästa ögat hvilar på en grönskande oas. Åttaåringen har redan blifvit så trött, så genompinad af all förkonstling, af civilisationens och böckernas fördömelse, att han som nyss lemnat naturens sköte, erfar hela tjusningen af att dit få återvända i fantasien. Midt i verldshafvet, på Robinson Crusoes ö faller den unga fågeln, sedan han lyft sig ur den labyrinth af sten, der han blifvit född i fångenskap; der

Fig. 133. Ur Defoes Robinson. London 1719.

har han sina första möten med den evigt unga, förnygrande naturen.

Robinson Crusoe och *Julafton* äro många barns enda ljusa minnen som följa genom lifvet. De svenska barnen fingo tidigt njuta af *Robinson*, ehuru i kort sammandrag, före eller omkring 1750. Fullständig utkom icke Defoes *Robinson* före 1842, men dessemellan hade öfversättning af *Campes* bearbetning (fig. 132) gått in i Uppfostringssällskapets *Weckoblad* för Svenska Ungdomen 1785. Defoes egen bok* (fig. 133) utkom under titel »*Robinson Crusoes Lefverne och*

* *The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York.* London 1719.

äfventyr.» Bearbetningarnes antal sedan är stort, men huru man än stympat och förfuskat det odödliga originalet, har idén ändock lefvat, lyst igenom och verkat befruktande.

Att boken är spridd öfver hela världen, att till och med araberna öfversatt den åt sig under namnet *Dur-el-Bakul*, Hafvets perla, är bekant. Att den öfverlevvat alla modets nycker, alla revolutioner och reaktioner, visar att den har behandlat en hela mensklighetens lifsfråga, att den uttalat allas längtan, berört allas hjertan. Derför har den ock i gamla Stockholm varit en vigtig faktor i barnauppfostran under mer än 150 år.

»Det gifves en bok», säger Rousseau, »som efter min åsigt innehåller den bästa afhandling om en naturenlig uppfostran; denna bok är Robinson Crusoe.»

Förträffligt har Oehlenschläger skildrat det intryck boken gjorde vid sin utkomst på samtiden och dermed har han ock rest den ett monument som står:

»I hvarje hus man läser Robinson ;
Den unga ladvn med de gyllne lockar
Sitt hufvud stöder mot sin runda arm,
Me'n ögat girigt ilar genom bladen ;
Den gamle köpmannen vid sin pulpet
Så ifrigt läser om den öde ön,
Att han förgäter conto; lilla miss
Och hennes älskare med undran tänka
På unge Fredag och på Vildarne,
Och glömma till och med bort sjelfva månen;
Den lilla gossen lyssnar uppmärksamt
Uppå sin pall, när gamla mormor läser;
Den stränga domaren i hemlighet
Tar med sig Robinson i sjelfva domstoln,
I sakristian presten, der han låtsar
För klockarn, som han läste sin predikan.
I kungaborgen har man boken bunden
I maroquin med guldsnitt, medan tiggarn
På gatan sitter med en smutsig lunta,
Som han lånat sig; den lärde glömmar
För detta arbet' sina folianter. —
Vid himlen, det är likväl skönt att verka
Med snilletts kraft uppå en hel nation —.»

I de fattiga stockholms-barnens lif har Robinsons underbara äfventyr dock icke haft så mycket att betyda, ty den boken har varit dem för dyr. För dem har godtköplitteraturen, skillingstrycket som köpes i snusboden och är »tryckt i år» varit trollspöet som öppnat fantasiens ljusare rymder. Och det har dock icke varit dålig spis, ty det är hela det soliga Indiens och Arabiens uråldriga sago-

verld som öppnat sig för dem inom dessa gråa pappersblad; der hafva också den franska sagolitteraturen, den tyska, den engelska, hela världens sagor stämt möte. *Blåskägget, De sju Sofvare, Mäster-Katten, Doktor Allvetande, Sjelfdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken, Tumme-Liten, Nisse i hvar gata, Prinsessan i sof-vande skogen, Pelle Båtsman, Vedhuggaren Ali och Lunkentus*, äro alla gamla bekanta och fulla af underbar poesi som icke doftat af dem på den mer eller mindre långa väg de haft att tillryggalägga, innan de hunno våra nordliga bygder.

För att nu hålla oss vid den kanske mest lästa af dem alla eller *Lunkentus*, så är den äldsta bibehållna upplagan vi sett tryckt i Örebro 1785. Sedan dess kan man säga, att den utkommit i ny upplaga hvartannat år.* Den fullständiga titeln ger ett begrepp om innehållet och uppgifver äfven året för dess författande: »En ny och nöjsam Historia om Konungen uti Arabien, hvilken erhöill en Prinsessa från America till Gemål, som aflade Tre Prinsessor med honom, hvilka blefwo borttagne af en sky och af den-samme bortförde till ett fortrolladt Land uti Siberica. Skrifwen 1772. Hvilken som ej har Bacchus och Venus till vänner kan under tiden roa sig med honom, hvilken lærer taga bort dess nöje och önska sig wara Lunkentus följeslagare.»

Berättelsen rör sig som känt, kanske glömdt är, om en soldat som skall ut och söka de tre bortkomna prinsessorerna, hvarunder han gör bekantskap med trollkarlen Lunkentus. Att sagan skulle vara en bearbetning från tyskan hade man varit böjd att tro, men äfven om så vore, har den vandrat långt innan den kom till Tyskland. Otvetydiga spår hafva vi funnit i den mongoliska sagosamlingen *Siddhikûr*, der sökandet efter prinsessor, påträffandet af klippdörrar till trollpalats, pipor som kalla människor till lif, stöflar som fort-skaffa en människa hundra mil äro de vanligaste saker, och hvilka just figurera i Lunkentus. Hvad som stärker tron på det mongoliska ursprunget är den omständigheten, att de tre prinsessorerna skulle hemtas i Siberica. Lunkentus skulle då kunna vara af våra Pultavafångar införd i Sverige från Sibirien, der de hade flitig gemenskap med de mongoliska stammarna, sedan lefvat på folkets läppar och så omsider blifvit vanständig nedskrifven.**

Mera påtaglig är likheten mellan *Sjelfdukande bordet, gullåsnan och dansande knölpåken*, och en af *Siddhikûr*'s samling, hvilken

* I följande städer utom Stockholm har den genomgått tryckpress: Örebro, Malmö, Lund, Wexiö, Göteborg, Gefle, Upsala, Falun, Jönköping, Nyköping, Borås, Sundsvall, och kanske flerstädes.

** Lunkentus berättades i Asien redan på Tschingis-Khans tid. (*Abel-Rimusat: Mélanges Asiatiques*).

likhet styrker antagandet om Lunkentus. Siddhikúr berättar om en man som blef landsförvist och gick ut att vandra. Han hittar först en trollbägare som framställer kött, fläsk och vin. Derpå möter han en man som har en käpp, hvilken heter »kretslöparen» och som har den egenskapen att på befallning ramla om en antagonist. De byta bägaren mot käppen med det resultat, att »kretslöparen»

Fig. 134. Lunkentus. Jönköping 1832.

Fig. 135. Lunkentus. Sundsvall 1845.

Fig. 136. Lunkentus. Norrköping 1791.

Fig. 137. Lunkentus. Gefle 1800.

återbringa bägaren till dess förre egare hvilken naturligen behåller käppen. Med denna käpp förvärfvar han sig andra ovärderliga saker och så vidare, och så skiljas sagorna åt.

Vi måste lemna Lunkentus till ett annat tillfälle och sluta med att gifva några souvenirer (fig. 134—137) af hans vandringar genom Sverige, hvilka på samma gång må visa, huru träsnitten vandra och få tjena som afbildningar för växlande personnager.